

ДА ГІСТОРЫІ АРГАНА НА БЕЛАРУСІ

І.Д. Назіна

Адносіны розных распаўсюджаных на Беларусі канфесій і ор-
дэнаў да музычнага мастацтва ўвогуле і інструментальнага ў пры-
ватнасці -- тэма амаль не вывучаная. Вядома толькі, што права-
слаўная царква, выкарыстоўваючы ў сваіх храмах "богавдохновен-
ныя" спевы, не дапускала туды "дэ"ябэльскія гудзёбныя сасуды" і
інструментальную музыку. Па сутнасці, уся гісторыя праваслаў-
най царквы на Русі -- гэта гісторыя хорсткай і бескампраміснай
барацьбы супроць музычна-інструментальнага мастацтва. Шматлікія
прыклады таку даць і старажытнарускія летапісы /хаця б "По-
весть временных лет"/, і самыя разнастайныя афіцыйныя дакумен-
ты /асабліва XVI--XVII стст./. Сярод іх -- Пастанова Усяеўмска-
га "Стоглавого" сабора 1551 г., Указ цара Аляксея Міхайлавіча
аб выпраўленні нораваў і знішчэнні забабонаў. Скрозь усе ста-
годдзі праваслаўная царква пры падтрымцы свецкай улады ганіла
музычныя інструменты, праследавала іх і нават адпраўляла ў
сылку, як гэта здарылася з "непакорным" званам пры Барысе Га-
дунове. Аналагічныя факты выяўлены і на Беларусі: так, у 1736
г. Літоўскі грэка-уніяцкі епіскап Іосіф у "Адносінах" да князя
Даўгарукава паведамляў, што "на працягу 1835 г. ужо забаронена
на ўсіх грэка-уніяцкіх царквах выкарыстанне арганаў /у той час
на Літоўскай епархіі налічвалася 86 цэркваў з аргадамі. -- І.Н./.
Прадпісана ўсе арганы прадаць або знішчыць; аддаліць і знаходзя-
чыся пры азначаных царквах арганістаў... і адказнасць за зніш-
чэнне і продаж арганаў ускласці на ігуменаў благачынных манасты-
роў" /аддзел рукапісаў ДІБ г. Ленінграда. Документы по "греко-
униатскому" делу. № 25. С. 52/.

У процілегласці праваслаўнай царкве іншыя канфесіі -- ка-
таліцкая, пратэстанцкая, а з пачатку XVII ст. і уніяцкая, шыро-
ка выкарыстоўвалі эмацыянальна-псіхалагічныя і эстэтычныя маг-
чымасці музычна-інструментальнага мастацтва, зрабіўшы яго аба-
вязковым і пастаянным кампанентам афармлення сваіх набажэнст-
ваў і сакральных цырымоній. Асноўнае назначэнне інструменталь-
най музыкі, як і музыкі вакальнай, было замацавана Трыдэнтскім
саборам /XVI ст./ у тралнай формуле -- "узрушваць, навучаць і
даваць асалоду". Значнасць ролі і месца музычных інструментаў
у сістэме каштоўнасцей каталіцкай царквы асумовіла паяўленне іх

шматлікіх жывапісных і скульптурных выяў, частка якіх захавалася у храмах некаторых гарадоў і вёсак Беларусі /Гродна, Нясвіж, Слонім, Моціслаў, в. Камаі, Шарашова і інш./. Але ні адзін музычны інструмент па рэпрэзентатывнасці, моцы і шматфарбавасці свайго гучання, па трываласці сувязей з культавымі абрадамі не мог параўнацца з арганам. Невыпадкава яшчэ у 660 г. папа Віталіян увёў гэты інструмент інструментаў у каталіцкую службу. Кі ХІУ ст. арган распаўсюдзіўся па усёй Еўропе, дасягнуўшы, нарэшце, і Беларусі.

Тут найбольш раннія звесткі належаць да сярэдзіны ХVІ ст., і тычацца яны арганістаў. Так, у замацаванай пячаткай грамаде 1550 г., складзенай "на рускай мове", гаворыцца, што "...Іа́нъ а́рганіста нѣко́ли бы́шего Яна Тихо́го сынѣ поданы́й яго́ милости кня́зя Би́скупа Виленска́го пере́дае архі́дзіа́кану Езо́пу Ясе́нскому за 60 ко́п літо́ўских гро́шай дом, які знахо́дзіцца на Бі́скупска́й вулі́цы". Час складання дакумента, яго мова, выкарыстанне слова "арганіста", якое іменна ў такой форме бытуе і зараз, прозвішча арганіста дазваляюць меркаваць, што ён паходзіў з беларускіх земляў і знаходзіўся ў Вільні на службе. Як вядома, у ХVІ—ХVІІ стагоддзях арганісты і музыканты-капелісты нярэдка мянялі месца свайой працы: у 1580—1586 гады ў брацтва св. Ганны аднайменнага касцёла ў Вільні прыпісаліся, арабіўшы пэўны ўзнос, арганісты Маффон Франціскус Італус дэ Брыксіс /польскі музыкант/, Андрэй Блум і Ян Сарна. Упамінанні аб прафесіі арганіста сустракаюцца ў інвентарах Брэста за 1565—1566 гады. Выдучэнне яе з іншых прафесій сведчыць аб істотным пашырэнні і ўкараненні аргана ў побыт гарадскога насельніцтва заходніх раёнаў Беларусі.

Разнастайныя архіўныя крыніцы паказваюць, што ў касцёлах былі пашыраны інструменты як пераносныя — рэгал, пазітву, так і стацыянарныя. Напрыклад, у 1586 г. у Гродна ў капліцы карацёўскага замка знаходзіўся "арган з флейтай", які згодна з модай таго часу спадучаў арган з флейтай. І хаця апісання гэтага інструмента не захавалася, але мяркуючы па рэгалах Польшчы і Англіі, магчыма дапусціць, што гродзенскі рэгал меў толькі адзін рэгістр пішчалак і выкарыстоўваўся як у хатніх умовах, так і пад адкрытым небам.

Невялікія касцёлы і кляштары звычайна задавальняліся большымі ці меншымі пазітывамі, якія называліся "*organo portatim*",

"маленькі арган". Найбольш часта такія інструменты упамінаюцца у інвентарах XVIII ст., напрыклад, ордэна Аугустынцаў за 1711 -- 1759 гады /весткі з Вільня і Брэста літоўскага/, Ашмянскага Францысканскага кляштара за 1727 г. /"расход на клей для пазітыва"/, полацкага францысканскага касцёла за 1762 г. /"пазітву у драўляным касцёле"/, слоўімскага касцёла за 1781 г. /"пазітву на хорах рамонту патрабуючы"/, нясвіжскага бернардыйскага кляштара за 1793 г. /вестка аб тым, што згарэў пазітву з 8 галасамі/ Нярэдка касцёлы і кляштары мелі па два пазітыва на выпадак пашкоджання аднаго з іх.

У храмах каралеўскіх і прыватнаўласніцкіх гарадоў Беларусі будаваліся стацыянарныя арганы большых ці меншых памераў, з ровнай колькасцю галасоў і рэгістраў. Так, у Нясвіжы пасля таго, як у 1598 г. быў закладзены кляштар бернардынаў, Андрэй Скарульскі разам са сваім сямействам асноваў "вялікі 20--24-галосны арган, выдатнай мелодыі, мастацтва радкага і велічыні незвычайнай" /з кляштарнай хронікі/. Арганістам там служыў брат Ян Зубрыццус /Зубрыцкі/, які памёр у 1627 г. Першай паловай XVIII ст. датуецца арган у Руканах, другой -- у Пінску, Віцебску, Мінску, Шклове, Чашніках, Паставах і Драгічynie. Пра арганы Мінска сцэлянік Пятра І.П.Талстой у 1698 г. пісаў: "Бернадыныкі при мне играли на органах и пели zelo предивно"... "Те Бенедиктинки играли на органах и зпсвали при мне zelo вреудивительно"... "В тот час /калі прыйшла працэсія у Дамініканскі касцёл. -- І.Н./ в том костеле на хорах начали играть на органах". /Русский архив. И., 1888. № 2. С. 185, 186/. У канцы XVIII ст. вельмі добры арган быў у Жыровічах: ён лічыўся адным з лепшых на Беларусі і меў 80 рэгістраў.

З пачатку XVIII ст., як адзначыў польскі даследчык Е.Голас, арганы, імпагнаваўшыя сваёй велічынёй і якасцю гучання, паявіліся нават у аддаленых ад цэнтраў месцах. З новых інструментаў другім па велічыні быў арган з 60 галасамі у Полацку, скаманструаваны каля 1750 г. прадстаўніком знакамітай "дынастыі" арганых майстроў Гаспарыні -- Дамінікам Адамам. Цікава, што члены сям'і Гаспарыні, якую добра ведалі у Германіі /Сілезіі/, Італіі і значна паўплывала на еўрапейскае арганабудаўніцтва, заявілі аб сабе ўжо у XVII ст. ва Усходняй Прусіі, Катавіцкім, Познанскім, Віленскім і нават Віцебскім ваяводствах. У 1837 г. полацкі арган па невядомай прычыне быў перавезены ў Вільню ў касцёл

св. Яна, дзе быў устаноўлены мясцовым майстрам Тыманам. У 1838 г. ён перабудоваў полацкі арган у адпаведнасці з музычна-эстэтычнымі густамі сваёй эпохі, дадаўшы барокальнаму інструменту трэці, "рамантычны", мануал. Рамантычнымі тэхнікамі адбіліся як у падборы галасоў, так і у суадносінах паміж марамі галасоў.

У архіўных дакументах за 1773 г. наведзеныя аб аргане, нядаўна настаўленым у езуіцкім калегіуме Гродна. Не той лі гэта інструмент, аб набыцці якога ў Мілане пісаў Бац А.Тыментаў у 1772 г.?

У XIX ст., мяркуючы па колькасці захаваныхся матэрыялаў, бадай не было касцёла і кляштара, якіх б не мелі аргану. Іс-тотна і тое, што апісанні іх становіцца больш падрабязнымі і рознабаковымі. Напрыклад, у Інвентары касцёла, кляштара і фальваркаў гродзенскіх дамініканцаў 4 жніўня 1804 г. зроблены запіс аб аргане з 10 галасамі і бубнам; у Інвентары гродзенскага па-езуіцкага касцёла — аб аргане з 3 мяхамі і 13 галасамі; у Інвентары гродзенскіх францысканцаў у 1805 г. адзначаны "арган ста-лярскай работы нафарбаваны" /г.зх. інструмент быў зроблены мяс-цовым майстрам/; у Акце інспекцыі ... кляштара гродзенскіх кармелі-таў босых 5 кастрычніка 1804 г. наведзеныя аб аргане, харах і навучанні Вінцэнта Арцімовіча 17 гадоў ігры на аргане.

Арганы XVI — першай паловы XIX ст. на тэрыторыі Беларусі, здаецца, не захаваліся. Іс-це іх быў траціцца: адны знішчылі нахар /так здарылася з цудоўным арганам і павіткам з кляштара бернард-зінцаў у 1793 г., з арганам "прападобных айцоў бернардынаў" у лета 1733 г. у Віцебску/, другія былі рэквізаваны ў час вайны, бо арганныя пішчалкі выкарыстоўвалі для збрабу артылерыйскіх за-радаў. Нават у Другую сусветную вайну кляштары Нясвіжа разабралі і схавалі трубы свайго аргана, каб яны не дасталіся ворагу. Але са-мыя няёмкія страты панесла арганная культура ў савецкі перыяд, калі дзяржаўная палітыка была накіравана на забарону рэлігіі, пра-следванне вернікаў, закрыццё і разбаванне храмаў, знішчэнне арга-наў. Спіс разбітых, знявечаных, беспаваротна страчаных для нас інструментаў велікі значны.

Даступнай для непасрэднага вывучэння засталася частка арга-наў другой паловы XIX — пачатку XX ст., сінхронізаваных віленскі-мі і варшаўскімі майстрамі. Вядомы работы фларыяна Астравецкага /в. Новая Мыш Баранавіцкага р. Брэсцкай вобл., 1891; г.п. Рэс

Ваукавыскага р. Гродзенскай вобл., 1899; Вацлава Барнацкага /в. Ішчальна Шчучынскага р. Гродзенскай вобл., верагодна, 1910/; Ада-льбертуса Градзіцкага /Пінск, французсканскі касцёл, 1836/; Анд-рая Бломберга /в. Германішкі Воранаўскага р. Гродзенскай вобл., другая палавіна XIX ст./; Станіслава Крукоўскага і яго сына /в. Гудагай Астравецкага р. Гродзенскай вобл., канец XIX ст./.

Асабліва трэба адзначыць віленскага майстра Яна Білаўскага, які у 1860 г. пабудаваў арган у Каралішчавічах пад Мінскам. Яго па-зітну, зроблены на даўніх, барокавых канонах, атрымаў ухваленне С.Манюшкі. Апошні быў добра спрактыкаваным арганістам, які на працягу 1843—1858 гг. выконваў абавязкі арганіста ў касцёле св. Яна у Вільні і пісаў арганную музыку. Да яго ж арганістам гэта-га касцёла ў 1789—1815 гг. /на некаторых даных да 1838 г./ быў Іосіф Фок са Слоніма.

Выдатным арганістам першай палавіны XIX ст. лічыўся Ян Рэ-нер, педагог, кампазітар і імправізатар, які працаваў у Мінску, Навагрудку і Вільні. У другой палавіне XIX ст. у Гродне праця-кала дзейнасць арганіста, спявака і кампазітара Іахіма Глінска-га /1853—1898/. У канцы 1880-х гг. ён выкладаў ігру на аргане ў Віленскай духоўнай семінарыі. Безумоўна, "навунасць у царкве такога інструмента, як арган, нярэдка ператварала царкву ў кан-цэртную залу, дзе збіралася шмат публікі, каб паслухаць арганіс-та і кіруемы ім ансамбль музыкантаў"¹. Сапраўды, на працягу не-калькіх стагоддзяў каталіцкія храмы былі адзінымі ў сваім родзе аўдыторыямі, дзе музыку маглі слухаць усе слаі гарадскога і вяс-ковага насельніцтва.

Таму заканамерна, што відныя музыканты-тэарэтыкі мінулых стагоддзяў заклікалі ў сваіх працах вывучаць арганнае мастацтва, раілі маладым музыкантам папаўняць свае веды ў "мудрых" арганіс-таў. У прыватнасці, выдатны кампазітар, педагог і тэарэтык XVII ст. М.Дылецкі, які вучыўся ў Вільні, а потым працаваў у Бела-русі і Расіі, пісаў: "Аще хочети сия уведати и быти мусикии стро-ителем, подобает ти всегда к ней имети прилежание и обучение иг-раший на органах. Аще же и не научишься /каждо бо свое дарование имать от Бога/ совершенно на них играти, от них же вся суть му-сикийская художества, обаче да разумеши токмо, где кой клявши на органе, или диэзис или бемол, а сие подобает водати..."²

На Беларусі навучанне ігры на аргане адбывалася ў "школ-

ках" пры касцёлах, кляштарах і у музычных бурсах. З мэтай папаўнення састава царкоўных службаў людзьмі, якія б умелі не толькі чытаць, але і спяваць, і іграць на самых розных музычных інструментах і асабліва на аргане, азуіты, пачынаючы з ХІІІ ст., прымалі ў бурсе музычна адораных сялянскіх дзяцей. Навучанне было бясплатным, але за права вучыцца бурсакі павінны былі выступаць у капалах, граць на арганах у час рэлігійных абрадаў і цырымоній.

У ХІХ ст. навучанне ігры на аргане адбывалася і ў свецкіх навучальных установах. Так, у 1820--1830-х гг. у Бездзежы /зараз Драгічынскага р. Брэсцкай вобл./ "збіраліся дзеці дробных дваран, аднадворцаў і сялян, каб павучыцца закону божаму, арыфметыцы, геаграфіі, сельскай гаспадарцы, агародніцтву, правілам жыццёвай прыстойнасці /навука звычайу/, спевам, музыцы... Дзеці пачалі спяваць лацінскія канты ў касцёле... многія нават ігралі на арганах"³. У 1860-я гг. ігры на аргане навучалі ў музычнай школе Гадлеўскага ў Бяліннічах, дзе яе выкладаў прафесар Грун з Прагі.

Думаецца, зусім натуральным было адкрыццё ў 1872 г. у Мінску вучылішча арганістаў па ініцыятыве каноніка Я.Сенчыкоўскага. З дня заснавання і да 1894 г. вучылішча выпусціла 32 арганісты, многія з якіх сталі педагогамі і навучалі дзяцей музычнай грамаце, ігры на розных струнных і духовых інструментах, харавам спевам.

Як бачым, арган на Беларусі выконваў не толькі чыста рэлігійна-службовыя функцыі. Яго выкарыстанне ў значнай ступені садзейнічала развіццю такіх сфер музычнай дзейнасці, як выканальніцтва, педагогіка і творчасць, далучэнню самых шырокіх колаў грамадства да музычнага мастацтва.

ЗАУВАГАІ:

- 1 Іванов-Борецкіі М.В. Музыкально-историческая хрестоматия. М., 1936. Вып. 2. С. 46. Заувага.
- 2 Дилецкий М.П. Музыккйская грамматика. СПб, 1910. С. 133.
- 3 Ставровиц Ф. Местечко Бездеж // Вестник Западной России. Вильна, 1867. Т. 3. Кн. 9. С. 279.